

KATARZYNA JĘDRASZCZYK
Poznań

CERKIEW PRAWOSŁAWNA NA UKRAINIE I W ROSJI PO 2013 R. WOBEC WYZWAŃ POLITYCZNYCH, KONFLIKTU ROSYJSKO- UKRAIŃSKIEGO ORAZ PYTAŃ O GRANICE SUWERENNOŚCI

Ważnymi datami dla historii Cerkwi w Europie Wschodniej były lata 2013 i 2014. Rewolucja godności i konflikt rosyjsko-ukraiński pokazał, jak wielką pułapką dla prawosławia związanego bezpośrednio z hierarchią moskiewską jest koncepcja *ruskiego mira*. Aneksja Krymu i konflikt zbrojny na Ukrainie postawiły w szczególnie trudnym położeniu ukraińską Cerkiew powiązaną instytucjonalnie z Moskwą.

PAŃSTWO A RELIGIA

Współczesne formy relacji państwo-Kościół są ujmowane zasadniczo w trzech modelach¹. Pierwszy z nich, tzw. separatystyczny, dąży do całkowitego rozdzielania państwa i religii we wszelkich sferach życia społecznego. Drugi model – kooperacyjny (partnerski) przewiduje współpracę Kościoła i państwa w sprawach kultury, oświaty, programów socjalnych (dotyczy to kwestii organizacyjnych, ale i finansowania niektórych działań). Trzeci model określany jest mianem paternalistycznego (protekcyjnego), a w nim państwo wyraźnie obejmuje patronatem Kościół jako podmiot kulturotwórczy i narodotwórczy. W tym modelu Kościół często staje się narzędziem w rękach polityków.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego pojawiała się refleksja teologiczna i socjologiczna na temat komplementarności prawosławia i demokracji. Thomas Hopko, analizując model społeczny zbudowany na wartościach chrześcijańskich stwierdził, że pluralizmu religijnego oraz liberalizmu obyczajowego powodującego „prywatyzację”²

¹ Szerzej o różnych modelach relacji państwo-Kościół: J. Krukowski, *Kościół i państwo. Podstawy regulacji prawnych*, Lublin 2000, s. 22-43; M. Marczevska-Rytko, *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Lublin 2000, s. 69-79, Porównaj też: *Kościół w Unii Europejskiej*, <http://www.opoka.org/pl/biblioteka/X/XU/kosciolwobecue.html> (11.12.2011).

² Określenie to wprowadził Thomas Luckmann, który stwierdził, że wraz z postępującą modernizacją i globalizacją, religie nie znikają. Obserwujemy dwa przeciwstawne zjawiska – kurczenia się religii i równoczesnego rozszerzania się w innych częściach świata. W społeczeństwach postindustrialnych sfera *sacrum* przechodzi z płaszczyzny publicznej do „prywatnej” i niezinstytucjonalizowanej. Patrz polskie wydanie: T. Luckmann, *Niewidzialna religia. Problem religii w nowoczesnym społeczeństwie*, Kraków 2011 (org. *The Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*, 1967).

światopoglądu religijnego nie można połączyć z wartościami prawosławia³. Problematyczne jest tu nie tyle podejście do demokracji (idea *sobornosti* i decentralizacja struktur kościelnych w prawosławiu może być bliższa demokracji niż „monarchistyczny” i scentralizowany system Kościoła katolickiego), co stosunek do pluralizmu wyznaniowego. Działalność Cerkwi nie stoi jednak w sprzeczności z funkcjonowaniem społeczeństwa obywatelskiego. Potencjał kryje się tu bowiem w tradycji wybieralności hierarchów, etosie pracy, sile działań Cerkwi w sferze socjalnej, oświatowej i kulturalnej. Patriarchat Moskiewski odnosi się jednak z rezerwą do demokracji liberalnej, utożsamiając ją zwykle z zachodnim imperializmem. Rosyjska Cerkiew Prawosławna jest przeciwna absolutyzacji praw i wolności człowieka, wskazując, że są wartości, które stoją „nie niżej” niż prawa i wolności człowieka: wiara, moralność oraz ojczyzna⁴.

Kościół może wpływać na politykę państwową w aspekcie instytucjonalnym poprzez działanie struktur kościelnych i duchowieństwa. Uniwersalność głoszonych przez niego idei powoduje, że często rości on sobie prawo do wypowiedzania się o wielu dziedzinach funkcjonowania państwa i aktywności obywateli. W kontekście polityki zagranicznej wyzwaniem dla każdego państwa jest aktywność zagraniczna Kościołów (jako jednostki nieterytorialnej i transnarodowej). W zależności od relacji pomiędzy władzą świecką i kościelną taka aktywność Kościołów może wzmacniać lub osłabiać politykę zagraniczną⁵.

Z perspektywy państwa jako podmiotu stosunków międzynarodowych ważną jest funkcja identyfikacyjna Kościoła⁶. W przypadku współtworzenia „tożsamości wewnętrznej” religia pełni funkcję integrującą społeczeństwo. Równocześnie kreuje wizerunek państwa na zewnątrz, określając „tożsamość zewnętrzną”. Jeśli religia stanowi komponent tożsamości narodu (państwa), może służyć jako źródło legitymizacji polityki zagranicznej lub czynnik mobilizacji. Należy ponadto wymienić liczne zadania operacyjne instytucji religijnych (mediacyjne, rozjemcze, organizacyjne)⁷. Większość z tych funkcji ujawniła się szczególnie mocno w przypadku Cerkwi prawosławnych na Ukrainie w momencie kryzysu polityczno-społecznego przełomu 2013/2014 r., po aneksji Krymu przez Rosję oraz w czasie konfliktu zbrojnego na wschodzie Ukrainy.

³ T. Hopko, *Orthodoxy In Post-Modern Pluralistic Societies*, „The Ecumenical Review”, 1999, t. 51, nr 4.

⁴ *Основы учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека*, 26.06.2008, pełna wersja tekstu patrz: <http://pravoslavie.ru/27021.html> (30.01.2018).

⁵ A. Curbanović, *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 41; A. Curbanović, *Religia jako czynnik soft Power Federacji Rosyjskiej*, w: *Religia we współczesnym świecie*, red. B. Bednarczyk, Z. Pasek, P. Stawiński, Kraków 2010, s. 195-206.

⁶ Socjologia wymienia także wiele innych funkcji Kościoła: światopoglądową, komunikacyjną, regulacyjną, legitymizacyjną, kulturotwórczą.

⁷ A. Curbanović, *Czynnik religijny...*, s. 42-43. Sytuacja społeczno-polityczna w Rosji, ale i w różnych okresach na Ukrainie upoważnia do refleksji nad procesem upolitycznienia religii i ureligijnienia polityki. Sergiej Filatow zastanawiając się nad tymi tendencjami zwraca uwagę na religijny komponent tożsamości rosyjskiej. С.Филатов, *Традиционные религии, «русская цивилизация» и суверенная демократия*, w: *Религия и конфликт*, red. А. Малашенко, С. Филатов, Москва 2007.

DROGA DO PODZIAŁÓW CERKWI NA UKRAINIE

Specyfika wyznaniowa Ukrainy polega na współistnieniu w ramach jednego państwa czterech Kościołów wschodnich: Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (UCP PM), Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego (UCP PK), Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej (UACP) oraz Cerkwi Grekokatolickiej⁸.

Najsilniejsza instytucjonalnie, a więc pod względem liczby parafii (*hromad*), zgromadzeń zakonnych i duchowieństwa jest UCP PM, w dalszej kolejności UCP PK i Cerkiew Grekokatolicka i UACP⁹. Porównując statystyki z 2005 i 2017 r., okazuje się, że najszybszą dynamikę wzrostu liczby parafii notuje UCP PK.

Podział instytucjonalny Cerkwi dokonał się na początku lat 90. XX w. W Ukraińskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej spośród wyznań Kościoła wschodniego władze tolerowały jedynie Rosyjską Cerkiew Prawosławną. Ostatnim egzarchą patriarszym i metropolitą Kijowa za czasów radzieckich był abp Filaret (Mychajło Denysenko)¹⁰. Egzarchat ukraiński był podstawowym źródłem dochodów dla Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, tu także działała większość wszystkich parafii tego Kościoła (ok. 65%), a z USRR pochodziła też większość duchownych¹¹.

W styczniu 1990 r. Rosyjska Cerkiew Prawosławną przyjęła postanowienie o samorządności cerkwi ukraińskiej¹². Ukraiński odłam Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej w październiku 1990 r. przemianowano na Ukraińską Cerkiew Prawosławną. Na początku 1991 r. Sobór Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w Kijowie przyjął posta-

⁸ A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Studium zależności*, Warszawa 2013, s. 250-360; K. Jędraszczyk, *Cerkiew w życiu społeczno-politycznym Ukrainy w latach 1991-2010*, „Studia Europaea Gnesnansia”, 3/2011, s. 55-77.

⁹ Według danych z 1.01.2005 r.: liczba wspólnot (*hromad*) na terenie Ukrainy UCP PM – 10 566, UCP PK – 3484, UACP – 1172, Grekokatolicy 3386; zakonów: UCP PM – 158, UCP PK – 36, UACP – 5, Grekokatolicy – 93; duchownych: UPC PM – 8936, UPC PK – 2693, UACP – 702, Grekokatolicy – 2103. Patrz: strony internetowe Religijno-Informacyjnej Służby Informacyjnej Ukrainy <http://www.risu.org.ua/ukr/resourses/statistics/ukr2005/> (12.04.2005.) Według danych z 1.01.2017 r.: liczba wspólnot (*hromad*) na terenie Ukrainy UCP PM – 12 328, UCP PK – 5114, UACP – 1195, Grekokatolicy 3394; zakonów: UCP PM – 208, UCP PK – 60, UACP – 13, Grekokatolicy – 102; duchownych: UPC PM – 10 289, UPC PK – 3479, UACP – 709, Grekokatolicy – 2755. Zвіт про мережу церков і релігійних організацій в Україні станом на 01.01.2017 р., Дани Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, <https://risu.org.ua/ua/index/resourses/statistics/ukr2017/67269/>.

¹⁰ Później główny inicjator stworzenia Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego. Postać kontrowersyjna (podejrzewano go o malwersację majątku dawnej Cerkwi prawosławnej, finansowanie bojówek nacjonalistycznych UNA-UNSO oraz współpracę z KGB).

¹¹ *Wyznania religijne na Ukrainie*, „Biuletyn Ukraiński”, nr 8-9, 1994.

¹² Autokefaliczność (kanoniczna samodzielność) prawosławia ma na Ukrainie swoją tradycję. Wprowadzona z inspiracji działaczy duchownych i świeckich w 1919 r., przetrwała do 1934 r., kiedy to Święty Synod podjął decyzję o likwidacji ukraińskiej autokefalii i włączeniu podległych jej parafii w skład cerkwi rosyjskiej. Podczas drugiej wojny światowej autokefalia została odtworzona. Hierarchowie Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej zaangażowali się w poparcie okupantów hitlerowskich i po wojnie musieli opuścić Ukrainę. Autokefaliczny odłam zachował się jedynie wśród diaspory ukraińskiej (głównie w Kanadzie i USA).

nowienie o pełnej niezależności (autokefalii)¹³ i zgodnie z zasadą, że zgodę na autokefalię wyraża „cerkiew-matka”, poprosił w tej sprawie o zgodę Cerkiew rosyjską. Ze względu na duże znaczenie Cerkwi ukraińskiej, Rosyjska Cerkiew Prawosławna sprzeciwiła się tej decyzji¹⁴. Na czele Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej stał wówczas metropolita Filaret.

Sytuację skomplikował Leonid Krawczuk oraz politycy orientacji demokratycznej sprzyjający tworzeniu „Kościoła narodowego”. Prezydent Krawczuk wspierał koncepcję, w myśl której Cerkiew prawosławna powinna ulec „unarodowieniu”, a następnie połączyć się z Ukraińską Autokefaliczną Cerkwią Prawosławną. Taki Kościół miał być narzędziem pomocnym w szybszej ukrainizacji społeczeństwa i służyć jego konsolidacji. Stanowisko to popierał metropolita Filaret.

Kolejna prośba o przyznanie ukraińskiej Cerkwi statusu autokefaliczności, złożona na początku 1992 r., stała się przyczyną rozłamu w Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej. Część biskupów wykorzystała prawo do wypowiedzenia posłuszeństwa Filaretowi. Przeciwnicy Filareta i uniezależniania się Cerkwi ukraińskiej od Moskwy spotkali się na naradę w kwietniu 1992 r. w Żytomierzu, uzyskując poparcie Cerkwi rosyjskiej. W maju 1992 r. w Charkowie odbył się Sobór Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, który odwołał metropolitę Filareta z funkcji głowy Cerkwi ukraińskiej i mianował na to miejsce metropolitę rostowskiego i nowoczerkaskiego Wołodymyra (Sobodana)¹⁵. Filareta pozbawiono wszystkich godności i święceń, ale nadal cieszył się on poparciem władz państwowych.

W czerwcu 1992 r. przeprowadzono sobór mający zjednoczyć zwolenników autokefalii skupionych wokół Filatera oraz Ukraińską Autokefaliczną Cerkiew Prawosławną. Do całkowitego zjednoczenia Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego z Ukraińską Autokefaliczną Cerkwią Prawosławną jednak nie doszło. Część kleru i związanych z nim parafii opowiedziało się po stronie Filareta, pozostali wraz z patriarchą Mstysławem (głową Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej) nie zaakceptowali zjednoczenia wymuszonego przez abpa Filareta i władze świeckie. Znaczna część „autokefalistów” uznała autorytet patriarchy Mstysława i utrzymała odrębność swej Cerkwi. W 1992 r. utworzono niezależną od Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego. W efekcie więc zamiast jednej Cerkwi „narodowej” do dziś funkcjonują trzy konfesje prawosławne, którym wciąż trudno się porozumieć¹⁶.

¹³ Uzyskanie statusu cerkwi autokefalicznej w wypadku Ukrainy powinno odbyć się w określonym trybie – ogłoszenie tego faktu przez Sobór Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i uznanie przez wszystkie autokefaliczne cerkwie prawosławne z Patriarchatem Konstantynopolskim i Moskiewskim na czele. Patrz: W. Sereba, *W poszukiwaniu pojednania*, „Biuletyn Ukraiński”, nr 7/8 (19/20), 1995, s. 13-15. Statut Cerkwi Prawosławnej mówił, iż jest ona niezależna i samorządna.

¹⁴ Utrata metropolii kijowskiej oprócz utraty źródeł dochodu i pomniejszenia tzw. terytorium kanonicznego, jest równoznaczna z utratą prestiżu (związanego np. z prawem do sukcesji po Cerkwi Rusi Kijowskiej i utratą autorytetu najstarszej Cerkwi w świecie słowiańskim).

¹⁵ W. Pawluczuk, *Ukraina. Polityka i mistyka*, Kraków 1998, s. 131-132. T. Szyszlak, *Trony i ołtarze. Religia i polityka na Ukrainie*, „Więź” 2007, nr 7 (585), s. 81-95.

¹⁶ A. Wilson, *Ukraińcy*, Warszawa 2002, s. 249.

Myrosław Marynowycz usystematyzował kwestię podziałów w Kościołach tradycji wschodniej na Ukrainie¹⁷. Wyznaczył on trzy linie konfliktów:

1) Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego vs. Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka, Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego. Konflikt ma podłoże polityczne. Argumentem jest podział na Cerkwie „narodowe” i „obcą”. Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego utożsamiana jest przez Cerkwie „narodowe” z interesami Rosji i tendencjami imperialnymi. Zarzut ten odpierany jest argumentem o „uniwersalności i ponadetniczności Cerkwi”. Patriarchat Moskiewski argumentuje w ten sposób szkodliwość tworzenia odrębnej Cerkwi dla Ukrainy.

2) Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka vs. Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińska Prawosławna Cerkiew Autokefaliczna, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego. Tło tych napięć jest, rzecz by można tradycyjne, bo związane z interpretowaniem przez Cerkiew prawosławną unii brzeskiej z 1596 r. jako aktu burzącego jedność prawosławnych i agresywny prozelityzm Kościoła rzymskokatolickiego. Zorganizowany w 1946 r. przez NKWD „pseudosobór”, jak go określają grekokatolicy, zdecydował o „samorozwiązaniu” Cerkwi grekokatolickiej, a jej majątek przekazano Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej¹⁸.

3) Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka vs. Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego. Podział wiąże się z problemem kanoniczności. Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego i Ukraińska Cerkiew Grekokatolicka są kościołami kanonicznymi. Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna i Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego deklarują swój niezależny status, ale póki co nie zostały one formalnie uznane przez Patriarchat Moskiewski.

CERKWIE UKRAIŃSKIE W LATACH 2013-2017

Po ponownym objęciu stanowiska prezydenta przez Władimira Putina i tronu patriarszego w Moskwie przez Cyryła, państwowa (geopolityczna) i cerkiewna koncepcja *ruskiego mira* nałożyły się na siebie, stając się narzędziem w rękach władzy świeckiej. Bliskość „tronu i ołtarza”, a więc relacje finansowe i wizerunkowe, sprawdzały Rosyjską Cerkiew Prawosławną do roli struktury postrzeganej jako podległa i koniunkturalna względem władzy prezydenta Federacji Rosyjskiej.

Ważną datą dla historii Cerkwi w Europie Wschodniej były lata 2013 i 2014 r. Rewolucja godności i konflikt rosyjsko-ukraiński pokazały, jak wielką pułapką dla prawosławia, zwłaszcza związanego bezpośrednio z hierarchią moskiewską, jest koncep-

¹⁷ М. Маринович, Роль Церков у будівництві посткомуністичного суспільства в Україні,»Ї», 22/2001.

¹⁸ Na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., wobec ponownej legalizacji Cerkwi grekokatolickiej, problem zwrotu dóbr stał się głównym źródłem napięć religijnych na Ukrainie.

cja *ruskiego mira*. Aneksja Krymu i konflikt zbrojny na Ukrainie postawiły w szczególności trudnym położeniu ukraińską Cerkiew powiązaną z Moskwą.

W czasie rewolucji godności Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego i Cerkiew grekokatolicka weszły w fazę swoistego odrodzenia. Społeczeństwo utożsamiało je z Kościołami „narodowymi” i wymusiło na nich konieczność odpowiedzi na problemy społeczne i polityczne. Przed najtrudniejszym zadaniem stanęła Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, która musiała udowodnić swą solidarność z walczącymi o godność i suwerenność kraju. Granice pomiędzy „świeckością” i „świętością” zostały zburzone, a symbolami tego procesu stała się: obecność duchownych licznych Kościołów na Majdanie, szpital w Michajłowskim monasterze, nawoływanie Ogólnoukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych, by strony konfliktu zasiadły przy jednym stole i osiągnęły porozumienie. Cerkwie działały w tym czasie nie jako instytucje stojące po stronie władzy, ale współuczestniczące ze społeczeństwem w całym procesie pokazując, że są częścią społeczeństwa obywatelskiego. Ważną formą aktywności Kościołów, zwłaszcza grekokatolickiego i Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego, było zabezpieczanie pomocy socjalnej i zbieranie datków na pomoc dla żołnierzy w tzw. Strefie ATO (strefie Antyterrorystycznej Operacji)¹⁹.

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego poparła postulaty Majdanu, czego symbolem stało się otwarcie należącego do niej Soboru Michajłowskiego i wpuszczenie 30 listopada 2013 r. grupy około 350 osób – uczestników Euromajdanu, szukających schronienia przed oddziałami specjalnymi *Berkutu*. Od tego czasu sobór stał się tymczasowym sztabem protestujących, organizował czuwania, całonocne modlitwy, rozdawał ciepłe napoje i okrycia. Aktywnie pomagali też młodzi duchowni z Kijowskiej Akademii Prawosławnej. W kolejnych dniach miejsc schronienia sukcesywnie przybywało w innych okolicznych budynkach, także w pobliskim kościele rzymskokatolickim²⁰. Swoistą legendą obrosła noc z 10 na 11 grudnia 2013 r., kiedy to pierwszy raz od 1240 r. (od najazdu Tatarów) dzwony były na trwogę. W tym dniu miał się odbyć szturm i ostateczne rozpadnięcie Majdanu. Ludzie na dźwięk dzwonów zeszli się na Majdan.

Wiosną 2014 r. Cerkiew miała unikalną szansę na przezwycięzenie rozłamu. W planach Patriarchy Filareta było nawet przyłączenie parafii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego (ok. 14 tysięcy parafii) do Ukraińskiej

¹⁹ Doskonałym przykładem była parafia Dymytija Sołunskiego, która zebrała fundusze, by wyprawić sześć karet. Wspólnota świątyni związanej z centralnym szpitalem wojskowym zebrała ponad 0,5 miliona hrywien. Podobnych przypadków były dziesiątki. W listopadzie 2014 r. Filaret zainicjował bezprecedensowe w prawosławiu oświadczenie o określeniu korupcji jako społecznego zła i niedopuszczeniu winnych jej osób do komunii (*до святого причасття*).

²⁰ O wydarzeniach związanych z udzieleniem 30 listopada 2013 r. schronienia studentom i dziennikarzom opowiadał Halinie Tytyusz protojerej Ołeksandr Trofymłjuk (w Cerkwi prawosławnej przełożony kleru katedralnego lub zwierzchnik większej parafii. Stanowisko protojereja odpowiada stanowisku dziekana kapitulnego – prałata kapituły katedralnej lub kolegiackiej), Г. Титиш, *Рятівник з Михайлівського собору: Автобус з „беркутівцями” в 10 метрах від церкви сів паніку серед людей*, 4.12.2013, <http://life.pravda.com.ua/society/2013/12/4/143967/>, podobne relacje patrz: <http://www.pravda.com.ua/news/2013/11/30/7003742/> (12.03.2017).

Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego (ok. 4,5 tys. parafii), do czego jednak nie doszło. Szacowano, że z Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego pod jurysdykcję Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego może przejść od 100 do 300 parafii. Tymczasem Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego formalnie udało się przejąć do grudnia 2014 r. zaledwie trzy parafie, a wokół czterestu toczył się spór. Nie udało się nawet przyłączyć bliższej „ideologicznej” Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej. Swoiste odrodzenie religijne współlistniejące z odrodzeniem idei jedności narodowej w obliczu wspólnego wroga zewnętrznego, stało się inspiracją dla hierarchów Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego i Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej do podjęcia rozmów o zjednoczeniu 8 marca 2015 r. Miesiąc później 9 lipca 2015 r. sobór Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej nie wyraził jednak zgody na zjednoczenie. Przypuszcza się, że fiasko rozmów było związane z naciskami ze strony Moskwy i propozycją rozmów w formie Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego plus Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławna (UCP PM + UACP)²¹.

Cerkiew Grekokatolicka także wykazywała się wzmożoną aktywnością społeczną. Była ona szczególnie narażona na krytykę ze strony Moskwy, która nazywała Cerkiew grekokatolicką „kościółem nacjonalistów”. Tymczasem hierarchowie grekokatolicy od początku czynili starania, by Majdan zakończył się pokojowo. Wystąpienia Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej przeciw grekokatolikom skończyły się niepowodzeniem. Metropolita Hilarion Alfiejew²² wystosował przeprosiny pod adresem grekokatolików podczas otwarcia Generalnego Synodu Cerkwi Katolickiej. To wywołało konsternację wśród kapłanów grekokatolickich, było bowiem wydarzeniem bez precedensu²³.

W lutym 2017 r. arcybiskup grekokatolików Światosław Szewczuk udał się do Rzymu, by osobiście poinformować papieża Franciszka o sytuacji na Ukrainie. Zaprosił także papieża na Ukrainę, by „dał wiernym nadzieję na pokój”. Arcybiskup powiedział Radiu Watykańskiemu: „My wiemy, że konflikt na Ukrainie nie zostanie rozwiązany na drodze militarnej. Dlatego apeluję, by wspólnota międzynarodowa nadal podejmowała kroki dyplomatyczne, by powstrzymać agresora i by zaniechano walk”²⁴. Na wschód Ukrainy udał się 14-15 lutego 2017 r. abp Claudio Gugerotti (ra-

²¹ В УАПЦ назвали винних у зриві процесу об'єднання, 14.07. 2015, https://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/orthodox_relations/60543/, (12.09.2017).

²² Metropolita Hilarion (Alfiejew) pełni funkcję przewodniczącego Wydziału Stosunków Zewnętrznych Cerkiewnych Patriarchatu Moskiewskiego, a od 24 grudnia 2015 r., decyzją Synodu został przedstawicielem Rosyjskiej Prawosławnej Cerkwi w Międzyreligijnej Radzie Rosji, *Журнали заседания Священного Синода от 24 декабря 2015 года*, Журнал № 98, <http://www.patriarchia.ru/db/text/4304773.html> (23.01.2018).

²³ Ю. Чорноморець, *Про два типи православ'я: християнський і язичницько-геополітичний*, <https://day.kyiv.ua/uk/blog/suspilstvo/ukrayinski-cerkvy-2014-go>, (14.04.2017).

²⁴ Abp Szewczuk, *Nie zapomnijcie o Ukrainie, powstrzymajcie agresora*, http://pl.radiovaticana.va/news/2017/02/23/abp_szewczuk_nie_zapominajcie_o_ukrainie_powstrzymajcie_ag/1294644, (15.04.2017).

zem z charkowsko-zaporoskim biskupem pomocniczym Janem Sobiłą, koordynatorem akcji humanitarnej „Papież dla Ukrainy”). Hierarchowie odwiedzili pozostające od kilku tygodni pod ostrzałem prorosyjskich separatystów miasto Awdijiwka oraz dzieci ewakuowane do Swiatohirśka. Nuncjusz apostolski w Kijowie po powrocie ze wschodniej Ukrainy stwierdził, że „pierwszym męczeństwem tamtejszych mieszkańców jest międzynarodowe milczenie o ich sytuacji”²⁵.

Po aneksji Krymu w 2014 r. Rosyjska Prawosławna Cerkiew nie włączyła półwyspu pod swoją jurysdykcję kanoniczną, pozostawiając go pod zwierzchnością Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Postawiło to w szczególności trudnej sytuacji krymskie parafie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego. Do początku 2016 r. rozwiązano 9 z 41 parafii Patriarchatu Kijowskiego. Cerkiew ta doświadcza trudności związanych z „syndromem oblężonej twierdzy” i obawami wiernych przed prześladowaniami religijnymi i językowymi.

Jeszcze trudniejszą sytuację notują Kościoły na terenach zajętych przez separatystów. Instytut Religijnej Wolności przeprowadził w 2014 r. monitoring na terenie tzw. Ługańskiej Republiki Ludowej i Donieckiej Republiki Ludowej. Ujawniono przypadki grabienia majątku kościelnego należącego do protestantów, grekokatolików, parafii katolickich i prawosławnych; ok. 40 przypadków pobic osób duchownych, 1 zabójstwo całej rodziny osoby duchownej, zajmowanie dla „potrzeb separatystów” budynków, sprzętów biurowych, mebli, samochodów, dokumentów. Samozwańczy lider tzw. Donieckiej Republiki Ludowej Oleksandr Zacharczenko ogłosił, że na terenie republiki za legalne uznaje się funkcjonowanie tylko czterech wyznań: prawosławnego, rzymskokatolickiego, muzułmańskiego i żydowskiego. Ostrzegając, że „ostro obchodził się będzie z sekciarstwem”, czyli pozostałymi wyznaniem²⁶.

ROSYJSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA I UKRAIŃSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO

Wybory w 2004 r. pokazały, że „moskiewskość” Cerkwi nie jest atutem w staraniach o wpływy społeczne na Ukrainie. Po pomarańczowej rewolucji wyraźnie postępował proces „ukrainizacji” Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego²⁷. Jednym z jego symptomów był sobór Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w 2007 r., który potępił zjawisko tzw. politycznego prawosławia, co było odbierane jako oficjalne potępienie organizacji związanych z prawosławiem, krzewiących neoimperialne idee.

²⁵ *Nuncjusz w Kijowie: męczeństwo w wschodniej Ukrainie*, http://pl.radiovaticana.va/news/2017/02/20/nuncjusz_w_kijowie_m%C4%99cze%C5%84stwo_na_wschodniej_ukrainie/1293732, (16.04.2017).

²⁶ М.Басин, *Итоги 2014 года. Донбасс и Крым: новые вызовы для религиозной свободы*, 13.01.2015, http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1496:1&catid=37:art&Itemid=64, (12.09.2017).

²⁷ Szerzej o Cerkwi podczas pomarańczowej rewolucji: T. Szyszlak, *Religijny wymiar pomarańczowej rewolucji, Релігійний фактор помаранчевої революції*, [w:] *Історія релігій в Україні 2007*, Науковий щорічник. Книга II, З. Білик, Я. Дашкевич, Л. Моравська (red.), Lwów 2007, s. 443-449.

Na kilka dni przez szczytem w Wilnie w 2013 r., w trakcie którego rozstrzygnąć się mała kwestia stowarzyszenia Ukrainy z Unią Europejską, hierarchowie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego i Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego podpisali wspólne oświadczenie, które dla tej pierwszej mogło mieć szczególne znaczenie, przeczyło bowiem idei *ruskiego mira*, z którą ją utożsamiano. W posłaniu mówiło się o europejskich korzeniach Ukrainy, zwłaszcza w zakresie systemu wartości, edukacji i jakości życia społecznego. Hierarchowie różnych kościołów podkreślili, że kraj stanął przed wyborem dalszej drogi, zgodnej ze swoimi aspiracjami bycia w kręgu „wolnych narodów europejskich”²⁸. W oczywisty sposób podważało to sens koncepcji *ruskiego mira*. W obliczu odmowy podpisania umowy stowarzyszeniowej przez prezydenta Janukowycza i dalszych krwawych wydarzeń, deklaracja ta nie miała później większego znaczenia politycznego, dla wnikliwych obserwatorów instytucji kościelnych była jednak wskaźnikiem tendencji emancypacyjnych w Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego.

Wydarzenia na Majdanie, aneksja Krymu i separatyzm w Donbasie postawiły Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego w trudnej sytuacji. Biskup Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego Onufry (Berezowski) – od 24 lutego 2014 r. występujący jako *locum tenens*²⁹ nawoływał podczas zamieszek na Majdanie, by kapłani otaczali opieką tych, którzy przychodzą do świątyni i sami o to proszą³⁰. Duchowni mieli ograniczać się do pomocy socjalnej podczas kryzysów. Społeczeństwo często krzywdząco oceniało Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego jako instrument polityczny Kremla, a ewentualny brak inicjatywy hierarchów komentowany był jako antynarodowy i korespondujący z postawą Moskwy, Cyryla i ideą *ruskiego mira*.

Ukraińska Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego ma największe wpływy na wschodniej Ukrainie. Niektórzy duchowni popierali działania Rosji oraz separatystów, choć ich liczba wraz z eskalacją konfliktu malała. Media rosyjskojęzyczne opublikowały oświadczenia kilku duchownych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, którzy zbiegli do Rosji i stamtąd krytykowali nowe władze w Kijowie³¹. Nagłaśniano przypadki wspierania prorosyjskich rebeliantów przez duchownych oraz święcenia przez nich flag separatystycznych republik w Doniecku

²⁸ *Звернення Церков і релігійних організацій до українського народу щодо дискусії про європейські цінності в Україні*, http://ugcc.ua/official/official-documents/zvernennya/zvernennya_2013/zvernennya_tserkov_%D1%96_rel%D1%96g%D1%96ynih_organ%D1%96zats%D1%96y_do_ukrainskogo_narodu_67584.html, (30.11.2017); patrz także: M. Wawrzonek, *Prawosławie jako element kultury politycznej na współczesnej Ukrainie*, „Studia Politologica Ucraino-Polona”, 2015, t. 5, s. 215.

²⁹ Święty Sobór Biskupów Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego wybrał 13 sierpnia 2014 r. biskupa Onufergo na nowego metropolitę kijowskiego i całej Ukrainy.

³⁰ Kościoły, które postulują pacyfizm (protestanckie), ale i UCP PM, skupiły się na pomocy cywilom, którzy ucierpieli w wyniku konfliktu. Przykładem jest choćby misja UCP PM „Miłosierdzie bez granic”.

³¹ K. Chawryło, *Ukraińska gra patriarchy Cyryla*, 14.08.2014, Komentarze OSW, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla#_ftn31.

i Ługańsku. Działania te przyniosły Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego znaczne straty wizerunkowe, choć w istocie hierarchowie Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego i Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego reagowali na rewolucję godności i aneksję Krymu dość podobnie, a ich oświadczenia różniły się nie w tyle w treści, co w warstwie emocjonalnej.

Prawosławnym biskupom Ukrainy, podporządkowanym Patriarchatowi Moskiewskiemu coraz trudniej było jednak zachować lojalność równocześnie wobec państwa ukraińskiego i władz kościelnych w Moskwie. Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego przyjęła wiosną i latem 2014 r. oficjalne stanowisko wobec polityki Rosji. Ostrej krytyce poddano groźby wprowadzenia rosyjskich wojsk na Ukrainę oraz zaczęto domagać się od patriarchy Cyryła interwencji w tej sprawie³². Ponadto sekretarz prasowy Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego Georgij Kowalenko oświadczył, że rosyjskie władze, decydując się na interwencję na Ukrainie, łamią dekalog. Ostrzegł on również zwierzchnika rosyjskiego prawosławia, że jeśli poprze agresję Rosji wobec Ukrainy, to Kościół ukraiński odwróci się od niego. Podkreślił, że duchowni Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego są przede wszystkim obywatelami Ukrainy.

Tymczasowy administrator Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego metropolita czerniowiecki i bukowiński Onufry³³, zaapelował do uczestników zbrojnych działań przeciw władzom centralnym o złożenie broni: „Sytuacja na wschodzie Ukrainy wciąż jest napięta. W związku z ostatnimi zdarzeniami w regionie zwracamy się do wszystkich, którzy nielegalnie dzierżą w rękach broń, by ją złożyli i zaprzestali rozlewu krwi” – głosiło oświadczenie przekazane przez Onufrego w imieniu Ogólnoukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych, której przewodniczył³⁴. Rada Kościołów zaapelowała także o uwolnienie wszystkich zakładników, w tym osób duchownych i okazanie wszechstronnej pomocy poszkodowanym w następstwie konfliktu zbrojnego. W dokumencie ponownie potwierdzono stanowisko w kwestii zachowania integralności terytorialnej Ukrainy. Nazwano ją wartością nadrzędną dla narodu ukraińskiego, podkreślono, że nie można dopuścić do podziału kraju, bo byłoby to grzechem przeciwko Bogu oraz przyszłym pokoleniom³⁵.

³² List Onufrego do patriarchy Cyryła, 1.03.2014, <http://www.pravmir.ru/mitropolit-chernovickij-onufrij-prosit-patriarxa-kirilla-ne-dopustit-krovopolitiya-v-ukraine/>.

³³ Pełnił tę funkcję po śmierci metropolity Wołodomyra (5 lipca 2014 r.). Jeszcze za życia metropolity Wołodomyra pełnił obowiązki zwierzchnika UKP PM, którym został wybrany 13 sierpnia 2014 r. Onufry był od początku typowany jako najbardziej prawdopodobny następcą i postrzegany jako kontynuator jego wyważonego stanowiska, które z jednej strony zakładało pogłębienie autonomii UKP PM, z drugiej utrzymanie więzi kanonicznej z Patriarchatem Moskiewskim. Patrz: K. Chawryło, *Ukraińska gra patriarchy Cyryła*, 14.08.2014, Komentarze OSW, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla#_ftn31, (15.03.2017).

³⁴ Митрополит Черновицький Онурій: *Обрацаемся ко всем, кто незаконно держит в руках оружие, сложить его и прекратить кровополитие*, 14.07.2014, <http://www.klikovo.ru/news/5753.html> (12.11.2017).

³⁵ *Prawosławny metropolita do separatystów: złożcie broń 11 lipca 2014*, (<http://www.tvn24.pl>), <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/prawoslawny-metropolita-do-separatystow-zlozcie-bron,448875.html>, (12.04.2017).

W październiku 2014 r. bliski współpracownik Wołodymyra, pełniący zadania rzeczownika metropolity Georgij Kowalenko oficjalnie wypowiedział się na temat udziału wiernych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w rewolucji godności: „Patriarchatu Moskiewskiego ma Majdanie nie było. Na Majdanie była Ukraińska Cerkiew Prawosławna. Bo to właśnie Ukraińska Cerkiew Prawosławna jest Cerkwią narodu Ukrainy, a Patriarchat Moskiewski pozostaje Cerkwią Związku Radzieckiego”³⁶. Można uznać, że w ten sposób duchowny wyraził aspiracje młodszej części elit Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, której przedstawiciele nie czują się „ludźmi Moskwy”³⁷.

Takie deklaracje pozornie łączyły ukraińskie cerkwie. Jednak opinia publiczna przywiązywała dużą uwagę do symbolicznych zachowań hierarchów, które przeczyły deklaracjom. Podczas specjalnej sesji Rady Najwyższej 8 maja 2015 r. metropolita Onufry i towarzyszący mu biskupi nie powstali podczas odczytywania nazwisk 21 żołnierzy biorących udział w walkach na Wschodzie, którym przyznano tytuł Bohatera Ukrainy. Dziesięciu spośród nich zginęło i tytuł otrzymali pośmiertnie. Spotkało się z to powszechną krytyką, nie tylko ukraińskich mediów, ale także wiernych należących do Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Metropolita tłumaczył się później, że tym gestem chciał zmanifestować swój sprzeciw wobec każdej wojny. Pewnym miernikiem stosunku aparatu państwowego do Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i koncepcji *ruskiego mira* była też odmowa wpuszczenia metropolity na teren Ukrainy 9 maja 2014 r. Hilarion przyjechał na lotnisko w Dniepropietrowsku (Dniepr), by uczestniczyć w 75. urodzinach Iryna – metropolity Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w Dniepropietrowsku. Podczas kontroli paszportowej wręczono mu pisemną informację o zakazie wjazdu na Ukrainę. Spowodowało to protest Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rosji³⁸.

Patriarcha Cyryl zareagował stosunkowo późno na ukraiński kryzys, ograniczając się do wezwania stron do pojednania. W drugim oświadczeniu Cyryl uznał prawo Ukrainy do narodowego samostanowienia, choć według słów patriarchy nie było żadnych imperialnych roszczeń, o które Moskwa jest zwykle oskarżana przez ukraińskich nacjonalistów. W swoim kazaniu w soborze Chrystusa Zbawiciela 14 marca 2014 r. patriarcha Cyryl powiedział:

„Co najmniej 400 lat temu podejmowano próby rozbicia i podzielenia rosyjskiego świata. Kiedy mówimy *ruskij*, nie powinniśmy traktować tego tak, jak robią to nasi oponenti, mówiąc o Imperium Rosyjskim i Związku Radzieckim. Mówimy o *ruskim mirze*, mówimy o wielkiej rosyjskiej cywilizacji, która pochodzi z chrzcielnicy Kijowa i rozprzestrzeniła się na rozległe obszary Eurazji. (...) Dziś w przestrzeniach tego świata są niezależne państwa i szanujemy ich

³⁶ Za: M. Wawrzonek, *Prawosławie jako element kultury politycznej na współczesnej Ukrainie*, „Studia Politologica Ucraino-Polona”, 2015, t. 5, s. 215.

³⁷ Jw.

³⁸ *МИД РФ требует от Киева объяснений из-за провокации в отношении митрополита Илариона*, <http://www.mk.ru/politics/2014/05/12/mid-rf-trebuot-ot-kieva-obyasneniy-iz-za-provokatsii-v-otnoshenii-mitropolita-ilariona.html>, (12.04.2017).

suwerenność, gotowość i chęć samodzielnego budowania własnego życia narodowego. Nie oznacza to jednak, że realizacji tej suwerenności, musi towarzyszyć zniszczenie wspólnej, wspólnej duchowej przestrzeni³⁹.

Ważnym gestem patriarchy Cyryla była nieobecność na ceremonii podpisania porozumienia w sprawie przyłączenia Krymu i Sewastopola do Rosji 18 marca 2014 r. i oświadczenie z 19 marca, w którym napisano, że Cerkiew powinna stawić czoło wszelkim nieporozumieniom, partiom zewnętrznym, a „granice Kościoła nie są determinowane przez preferencje polityczne, różnice etniczne, a nawet granice państwowe”. Jak już wspomniano, Synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej nie podjął żadnych decyzji dotyczących parafii na Krymie, formalnie pozostawiając je pod kierownictwem Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego⁴⁰.

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego zdaje sobie sprawę, że pogłębiająca się destabilizacja Ukrainy i agresywna polityka Rosji sprzyja wzrostowi niechęci do Cerkwi, kojarzonej z hierarchiczną zależnością od Moskwy, a idea *ruskiego mira* w wydaniu geopolitycznej strategii władz Rosji prowadzić będzie do sporów i pogłębiania rozłamów religijnych. Polityka Kremla jawnie szkodzi wizerunkowi i interesowi Cerkwi, jednak jedyne co w tej sytuacji Rosyjska Cerkiew Prawosławna i Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego mogą uczynić, to próbować łagodzić swój wizerunek. Konflikt rosyjsko-ukraiński prawdopodobnie wpłynął na spadek deklaracji przynależności do UCP PM (w tabeli lata 2013 i 2016), a przynajmniej tak wynika z odpowiedzi respondentów badania socjologicznego przeprowadzonego przez Centrum im. Razumkowa. Badanie sondażowe pokazuje, że w analogicznym okresie wzrost liczby zadeklarowanych wiernych zanotowała Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego⁴¹ (tabela 1).

Rosja traci formalne i nieformalne wpływy na Ukrainie, przedstawiciele Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej niechętnie przyjmowani są nawet przez wiernych Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego⁴². Rosyjska Cerkiew powinna wykazać, że jest instytucją neutralną wobec konfliktu na Ukrainie, a jej celem jest dobro wspólnoty religijnej. Roman Łunkin wskazuje jednak na duże zmiany, które zaszły w Cerkwi rosyj-

³⁹ Р. Лункин, *Українська революція у християнські церкві (СМІ)*, 31.07.2014. <http://www.invictory.com/news/story-52360>.

⁴⁰ Р. Лункин, *Українська революція у християнські церкві (СМІ)*, 31.07.2014. <http://www.invictory.com/news/story-52360>.

⁴¹ Spis ludności z 2001 r. nie zawierał pytania o przynależność do konkretnego wyznania. Dlatego liczbę wiernych poszczególnych wyznań szacować można tylko na podstawie badań sondażowych. Badania Centrum Razumkowa, http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1122 prowadzone są od kilkunastu lat. Ten monitoring musi zastąpić oficjalne spisy. Cerkiew na Ukrainie nie przeprowadza podobnych badań. Kościoły składają jednak coroczne raporty dotyczące liczby parafii, zgromadzeń zakonnych, seminariów i stanu liczebnego duchowieństwa. Дані Департаменту у справах релігій та національностей Міністерства культури України, <https://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2017/67269/>.

⁴² Np. Cyryl nie przyjechał na pogrzeb metropolity UCP PM Wołodymyra w lipcu 2014 r. w obawie przed protestami wiernych; na rocznicowe obchody Chrztu Rusi patriarcha Cyryl także nie przybył; na Ukrainę nie został wpuszczony metropolita Hilarion. Notowano także przypadki przechodzenia całych parafii pod jurysdykcję UCP PK.

skiej pod wpływem rewolucji godności na Ukrainie. Mając świadomość, że wszystkie Cerkwie na Ukrainie zaprezentowały gotowość obrony suwerenności i wartości obywatelskich⁴³, a dynamika zmian politycznych może prowadzić do stopniowej emancypacji Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego⁴⁴, Cerkiew w Moskwie dokonuje stopniowej rewizji swego stosunku do *ruskiego mira*. Zmiany te są trudne do uchwycenia przez obserwatorów, media ukraińskie i rosyjskie bowiem, choć z odmiennych pobudek, pokazują Rosyjską Cerkiew Prawosławną jako instytucję, która popiera prezydenta Rosji, a jej głos współbrzmi z decyzjami politycznymi władz państwowych. Według Łunkina Cerkiew w Rosji zmuszona była do zdystansowania się od polityki *ruskiego mira* w „putinowskiej formie”. Powodem była aneksja Krymu i konflikt na wschodzie Ukrainy, które to wydarzenia zniszczyły *ruskij mir* w formie, jaką pierwotnie rozumiał Cyryl (braterskie narody). W nowej formie od 2014 r. *ruski mir* zamyka się głównie w ramach Rosji. Cyryl unikał w kontaktach z Ukrainą retoryki o jedności cywilizacyjnej z Rosją, o niebezpieczeństwie idei zachodniego liberalizmu itp.

Tabela 1

Z jaką cerkwią prawosławną się identyfikujesz? (%) Wśród respondentów deklarujących wyznanie prawosławne

	UCP PM	UCP PK	UACP	Po prostu prawosławny	Nie wiem
2000	9.2	12.1	1.3	38.6	4.6
2005	10.6	14	0.8	33.4	1.9
2010	23.6	15.1	0.9	25.9	1.6
2013	19.6	18.3	0.8	28.8	2.5
2014	17.4	22.4	0.7	28.1	1.4
2016	15	25	1.8	21.2	2

Źródło: Badania Centrum Razumkova, http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1122.

Pod koniec 2017 r. synod biskupów wprowadził do Statutu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej osobny rozdział o Ukraińskim Kościele Prawosławnym Patriarchatu Moskiewskiego. Ta część dokumentu mówi, że centrum kontroli Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego znajduje się w Kijowie⁴⁵. Media ukraińskie prezentują posunięcia Cerkwi w Rosji w niekorzystnym świetle,

⁴³ P. Лункин, *Крушение русского мира. Взгляд из Москвы*, 21.05.2014, (30.01.2018), <http://www.internetsobor.org/index.php/stati/roman-lunkin-krushenie-russkogo-mira-vzglyad-iz-moskvy>.

⁴⁴ K. Jarzyńska, *Ukraińska gra patriarchy Cyryla*, Komentarze OSW, nr 144, 14.08.2014, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-08-14/ukrainska-gra-patriarchy-cyryla>.

⁴⁵ Przedmiotem kontrowersji było czasem na Ukrainie wymienianie nazwiska zwierzchnika UCP PM (w tym przypadku – metropolity Onufrego) po imieniu Patriarchy Moskwy i Wszechrusi Cyryla. Teoretycznie jest to ogólnie przyjęte prawo kościelne, ale po 2014 r. wielu kapłanów celowo nie wspominało patriarchy Cyryla, aby nie irytować parafian słowami „Moskwa” i „Cyryl”. P. Лункин, „*Українська глава*” в уставе ПЦУ, 05.12.2017, <http://polit.ru/article/2017/12/05/upc/>.

udowadniając tezę o kolejnej próbie formalnego podporządkowania przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną emancypującej się Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Przed rewolucją godności trzy cerkwie: Ukraińska Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego, Ukraińska Autokefaliczna Cerkiew Prawosławną i Cerkiew Grekokatolicka utożsamiane były z ideą narodową. Obecnie swoją pozycję szczególnie wzmocniła Ukraińska Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Kijowskiego, a Patriarcha Filaret dyskontuje obecność kierowanej przez niego Cerkwi na Majdanie i emocjonalne wystąpienia związanych z nim hierarchów i pomoc organizowaną dla armii. Według badań grupy socjologicznej „Rejting” (30.04.2016), Ukraińcy najbardziej spośród liderów religijnych ufają patriarsze Filaretowi (UCP PK) – 40%, w drugiej kolejności papieżowi Franciszkowi – 35%⁴⁶. Na pytanie, „komu nie ufasz najbardziej?” respondenci odpowiadali: Cyrylowi (RCP) – 39% oraz metropolicie Onufremu (UCP PM) – 25%⁴⁷.

MIEJSKA KULTU A POLITYKA

W ostatnim roku swych rządów prezydent Janukowycz i związana z nim większość parlamentarna sprzyjali próbom przejmowania przez Ukraińską Cerkiew Prawosławną Patriarchatu Moskiewskiego budynków o kluczowym znaczeniu dla prawosławia. Tak było np. z Ławrą Poczajewską. Ławra mieści się, „w morzu ukraińskości”, jest bowiem najdalej na zachód wysuniętym, dużym ośrodkiem religijnym Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Określano ją nawet jako „*ruskij mir* pośrodku banderyzmu”⁴⁸. Symboliczne znaczenie ławry wiąże się także z faktem, że funkcjonowała ona przez cały okres sowiecki. Przysyłano tu mnichów, którzy mieli inne niż ukraińskie korzenie, przez co postrzegano ją jako bastion konserwatywnego duchowieństwa prawosławnego i gwaranta promoskiewskiego kursu Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Z punktu widzenia geografii religii, obszar ten jest miejscem styku wszystkich Cerkwi. Ławra ma kluczowe znaczenie jako miejsce pielgrzymek, życia i posługi ponad 100 mnichów oraz istotny punkt na mapie seminariów duchownych. Szkoła dla duchownych przygotowuje kolejne roczniki wychowane wg określonej formacji.

Rząd Janukowycza w 2003 r. wydał rozporządzenie Nr 438-p „O wyłączeniu ze składu Krzemieniecko-Poczajowskiego Państwowego Historyczno-Architekto-

⁴⁶ Trzeba pamiętać, że jest on także zwierzchnikiem Cerkwi grekokatolickiej, która utożsamiana jest z ideą narodową.

⁴⁷ Wg danych socjologicznej grupy «Rejting», 30.04.2016, za: М. Коваленко, Ю. Каздобіна, *Актуальний стан православних церков України в умовах війни: надії на об'єднання, утиски на Донбасі та суспільно-політична позиція*, УНЦПД, №14/739, 28.07.2015 http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81:aktualniy-stan-pravoslavnih-cerkov-ukra-ni-v-umovah-v-yni-nad-na-ob-dnannya-utiski-na-donbas-ta-suspilno-pol-tichna-pozic-ya&catid=8&lang=ua&Itemid=201, (30.04.2016).

⁴⁸ Г. Терещук, *Почаївська лавра – «русский мир» посеред «бандерівців»*, 7.07.2014. <http://www.radiosvoboda.org/a/25448715.html> (12.03.2017).

nicznego Skansenu zabytków Poczajewskiej Ławry Zaśnięcia Matki Boskiej⁴⁹, na mocy którego Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego mogła przez 49 lat użytkować ławrę bezpłatnie. W powszechnej opinii było to równoznaczne z przekazaniem przez państwo budynków i zabytków ławry na rzecz Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Budziło to ostry sprzeciw władz obwodu tarnopolskiego, który przybrał na sile zwłaszcza po objęciu stanowiska prezydenta przez Wiktora Janukowycza. Podczas rewolucji godności ławra stała się miejscem protestów, a nawet prób zajęcia jej przez wiernych innych wyznań. Przepuszczano, że w murach ławry mógł schronić się Jaunkowycz, a mnisi drukują antyukraińskie publikacje dla separatystów i na użytek wojny hybrydowej. Po rewolucji godności w 2014 r. podjęto kroki w kierunku skasowania rozporządzenia. Deputowani tarnopolskiej rady obwodowej przyjęli jednogłośnie dokument z prośbą do Rady Ministrów o przywrócenie ławrze statusu państwowego muzeum-skansenu⁵⁰.

Najważniejszym miejscem kultu dla ukraińskiego prawosławia jest Ławra Kijowsko-Pieczerska w Kijowie, traktowana też jako należący do państwa zabytek najwyższej klasy. W połowie 2013 r. ukraiński rząd przekazał około 75 obiektów i budowli Peczerskiej Ławry w nieodpłatne użytkowanie męskiemu monasterowi Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Odpowiedni projekt rozporządzenia Rady Ministrów został przyjęty przez rząd na posiedzeniu 11 lipca 2013 r. Minister Kultury Leonid Nowochatko zapewniał, że w użytkowanie przekazuje się jedynie Dolną Ławrę, bez przeniesienia prawa własności, a koszty utrzymania tych obiektów będzie ponosić Ukraińska Prawosławna Cerkiew Patriarchatu Moskiewskiego.

ROSYJSKA CERKIEW PRAWOSŁAWNA W RELACJACH Z INNYMI KOŚCIOŁAMI

12 lutego 2016 r. doszło do spotkania Patriarchy Cyryla z papieżem Franciszkiem na lotnisku w Hawanie. Rezultaty spotkania, według Sergija Czapnina, są trudne do przewidzenia, a efekt medialny zbyt krótkotrwały, by mógł zadowolić Cyryla. W 26. punkcie deklaracji papieża Franciszka i patriarchy Cyryla napisano, że głowy obu Kościołów ubolewają nad sytuacją na Ukrainie, ofiarami konfliktu i wzywają do pojednania i przezwyciężenia kryzysu humanitarnego. Strony wyraziły nadzieję na przezwycięzenie schizmy pomiędzy prawosławnymi odłamami na Ukrainie na zasadach kanonicznych.

Oceny tego dokumentu są skrajnie rozbieżne. Krytycy poddano fakt, że grekokatolicy nie zostali w nim specjalnie wspomniani, a w deklaracji bardzo ostrożnie podchodzi się do określenia stron konfliktu. Według abpa Światosława dokument jest echem propagandy rosyjskiej głoszącej, jakoby konflikt na wschodniej Ukrainie miał

⁴⁹ *Про виключення зі складу Кременецько-Почайвського державного історико-архітектурного заповідника споруд Почайвської Свято-Успенської лаври*, www.zakon.gov.ua.

⁵⁰ *Тернопільські депутати вимагають в Яценюка повернути Почайвську Лавру державі*, <http://zz.te.ua/ternopilski-deputaty-vymahayut-povernuti-pochajivsku-lavru-derzhavi/>.

wewnętrzny charakter⁵¹. Podkreślanie znaczenia prawa kanonicznego w przewyżczeniu rozłamów deprecjonuje cerkwie inne niż ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego.

Spotkanie papieża i patriarchy było przygotowywane w tajemnicy, a w negocjacjach uczestniczyło jedynie pięciu najbardziej zaufanych współpracowników. Nawet na Soborze Biskupim, który zebrał się tydzień przed spotkaniem w Hawanie, patriarcha niczego na jego temat nie powiedział. Pokazał tym samym swojemu episkopatowi, że gotów jest lekceważyć prawo kanoniczne i nie musi, występując w imieniu całej Cerkwi, respektować decyzji Soboru Biskupiego. Według Chapnina, publicznie nikt z biskupów nie odważył się przedstawić swojego stanowiska, ale prywatnie skrytykowali oni postawę patriarchy. Efektem działania Cyryla jest wzmocnienie ewolucji modelu kierowania Rosyjską Cerkwią Prawosławną w stronę przypominającą „archaiczną wersję papieżstwa”. Patriarcha spotkał się z papieżem niemal wyłącznie po to, aby w ten sposób zademonstrować swoją pozycję „światowego lidera” wschodniego chrześcijaństwa, do czego w istocie pretenduje zwierzchnik rosyjskiego prawosławia. Jednocześnie umniejszył rolę Konstantynopola⁵². Strategię tę potwierdza nieobecność Cyryla na soborze Kościoła prawosławnego na Krecie 19-26 czerwca 2016 r. Sobór odbył się w okrojonym składzie, bez Rosji, Bułgarii i Gruzji, co wykluczyło możliwość wypracowania sposobu ogłoszenia autokefalii dla Ukrainy i ponownie dyskredytowało patriarchat w Konstantynopolu.

Kilka dni przed soborem w czerwcu 2016 r. Rada Najwyższa Ukrainy zwróciła się do ekumenicznego patriarchy Konstantynopola z apelem o nadanie autokefalii ukraińskiemu Kościołowi Prawosławnemu. Posłowie oświadczyli, że w związku z konfliktem z Rosją, ukraińscy prawosławni odrzucają zwierzchnictwo religijne Moskwy. Proszą, aby patriarcha Konstantynopola uznał za nieważny akt z 1686 r., który miał być uchwalony niezgodnie z kanonami Kościoła prawosławnego. Chodzi o decyzję, na mocy której metropolia kijowska, wchodząca w skład patriarchatu Konstantynopola, została podporządkowana Moskwie. Apel poparło w głosowaniu 245 deputowanych w 450-osobowej Radzie Najwyższej. Rada Najwyższa Ukrainy zaapelowała także do Bartłomieja o zwołanie pod jego egidą ukraińskiego soboru zjednoczeniowego, który doprowadziłby do połączenia prawosławnych Kościołów na Ukrainie.

W obliczu wydarzeń rewolucji godności, a potem aneksji Krymu i konfliktu na wschodzie Ukrainy, patriarcha Cyryl, pod którego zwierzchnością funkcjonuje ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego na Ukrainie, ma wielką trudność w określeniu swojej postawy. Z jednej strony otwarte poparcie dla działań

⁵¹ М. Коваленко, Ю. Каздобіна, *Актуальний стан православних церков України в умовах війни: надії на об'єднання, утиски на Донбасі та суспільно-політична позиція*, УНЦПД, №14/739, 28.07.2015 http://www.ucipr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=81:aktualniy-stan-pravoslavnih-cerkov-ukra-ni-v-umovah-v-yini-nad-na-ob-dnannya-utiski-na-donbas-ta-susp-lno-pol-tichna-pozic-ya&catid=8&lang=ua&Itemid=201, (30.04.2016).

⁵² Jakie rezultaty po ubiegłorocznym spotkaniu Franciszka z Cyrylem?, <https://ekai.pl/jakie-rezultaty-po-ubieglorocznym-spotkaniu-franciszka-z-cyrylem/>, (23.11.2017).

władzy w Kijowie sprzyjać może zerwaniu więzi z władzą na Kremlu (co ma oczywiste znaczenie ekonomiczne i propagandowe tak dla władzy w Rosji, jak i samej Cerkwi), z drugiej – otwarte potępienie lub przyznanie, że Rosja jest sprawcą konfliktu, spowoduje dalsze nasilanie się procesów emancypacji Cerkwi ukraińskiej w kierunku niezależnego Kościoła „narodowego”. Jedno i drugie grozi utratą ważnych wpływów. Patriarcha Cyryl uznał pomajdanową władzę na Ukrainie i wysłał gratulacje Petrowi Poroszenko po wygranych przez niego wyborach prezydenckich⁵³. Widziano w tym pewien „podtekst” i nadzieję na przynajmniej neutralność Poroszenki w stosunku do Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego⁵⁴.

Sytuacja na Ukrainie pokazała wyraźnie, jak ważnym instrumentem sprawowania władzy w tzw. *ruskim mirze* jest Rosyjska Cerkiew Prawosławna. Najrozsądniejszą postawą z punktu widzenia Cyryla jest bierność lub neutralność, oczekiwana przez Cerkiew Rosyjską także ze strony Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Duża część społeczeństwa ukraińskiego postrzega taką pozycję negatywnie. W obliczu wzmożonej aktywności obywatelskiej całego społeczeństwa i innych Kościołów taka postawa oceniana jest jako zachowanie niegodne duchownych.

Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego jest zróżnicowana wewnątrznie i ujawniają się w niej także różnice pokoleniowe. Część starszego pokolenia ma silne związki z hierarchiami w Rosji, prezentuje postawy otwarcie wrogie wobec całkowitej autokefalii Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Młodsze pokolenie, często nie pamiętające okresu sowieckiego, widzi we formalnym uniezależnieniu się od Moskwy możliwości rozwoju swojego i Cerkwi jako instytucji. Tendencje te stały się szczególnie żywe w ostatnich trzech latach.

Jak się wydaje, podziały wewnętrzne nie są na tyle silne, by spowodować rozłam w Cerkwi kanonicznej, ale rzutują na jej wizerunek i osłabiają struktury. „Autokefaliści” w obecnej sytuacji są raczej opcją bardziej pragmatyczną i postępową. Przejawem odśrodkowych tendencji było zwołanie w lutym 2014 r. przez Święty Synod Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego specjalnej komisji do dialogu z innymi ukraińskimi Kościołami prawosławnymi, która ma rozpatrzyć możliwości zjednoczenia Kościołów prawosławnych różnych jurysdykcji w Kościół narodowy, niezależny od Patriarchatu Moskiewskiego. Na razie perspektywy te są jednak odległe.

Przewyciężenie podziałów w ramach Cerkwi funkcjonujących na Ukrainie będzie niewątpliwie procesem trudnym i długotrwałym. Odległa wydaje się per-

⁵³ Poroszenko nie krył swojego silnego przywiązania do UCP PM. Jego religijność postrzega się jako autentyczną, a nie, jak w przypadku Janukowycza, który faworyzował UCP PM, jako koniunkturalną. Przyпуска się, że odegrał też pewną rolę w objęciu stanowiska metropolity kijowskiego przez Onufrego. Poroszenko młodość spędził w Mołdawskiej SRR. Obecnie Mołdawianie i Rumuni skupiają się jednak nie tylko wokół UCP PM, ale i UCP PK. Patrz szerzej: П. Кралоук, *Церква Порошенка*, „Волинські новини”, 28 травня 2014, za: Religijna Informacyjna Służba Ukrainy, http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/56595.

⁵⁴ П. Кралоук, *Церква Порошенка*, „Волинські новини”, 28 травня 2014, za: Religijna Informacyjna Służba Ukrainy, http://risu.org.ua/ua/index/monitoring/society_digest/565956 (17.04.2017).

spektywa stworzenia „kościola narodowego”. Aspirująca do tego miana Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego wciąż ma problemy związane z kanonicznością swojego powstania i działania. Ukraińska Cerkiew Autokefaliczna ma zbyt słabą pozycję. Do miana tego chce aspirować także Kościół grekokatolicki.

Czynnik religijny odgrywa wyjątkową rolę na Ukrainie, Kościoły są bezpośrednio zaangażowane w politykę, a religijna przynależność osób publicznych jest omawiana podczas wyborów. Euromajdan i rewolucja godności, obalenie Janukowycza, aneksja Krymu i wojna w Donbasie postawiły Kościół w centrum procesów politycznych. Dzisiejszy światopogląd ukraińskich wspólnot religijnych powstaje we wspólnej dla wszystkich „teologii Majdanu”⁵⁵, która wyrosła z „rewolucji wolności i godności”. Podczas Majdanu różne Kościoły ugruntowały swoją pozycję, co przejawiało się w oświadczeniach Ogólnoukraińskiej Rady Kościołów i Organizacji Religijnych⁵⁶. Członkowie Rady zgadzają się pod względem poparcia dla eurointegracji Ukrainy, potrzeby ochrony suwerenności i integralności Ukrainy, uznania agresji Rosji, znaczenia dla kraju wartości demokratycznych. Kościoły uznają prawo ludu do sprzeciwiania się władzom stosującym przemoc.

Ukraińscy duchowni, zarówno Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego, jak i Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego w zdecydowanej większości prezentują patriotyczne postawy względem ukraińskiego państwa. Pojawiały się oczywiście liczne przypadki, gdy Cerkiew wspierała separatystów, ale przeważała negatywna ocena moralna polityki władz rosyjskich i apele o zaniechanie eskalacji konfliktu. Cerkiew na Ukrainie, pomimo stosunkowo wysokiego i stabilnego poziomu zaufania, nadal nie wykorzystuje swojego potencjału budowy społeczeństwa obywatelskiego. Rewolucja godności wykazała jego istnienie, ale obecnie Cerkiew znów jest w defensywie.

Roman Łunkin scharakteryzował zmiany w rosyjskim społeczeństwie i jego świadomości poprzez metaforę szekspirowskiego teatru, gdzie jest dużo dekoracji i rekwizytów, ale wszystkie one równocześnie znajdują się na scenie i każda trupa zmuszona jest grać na tle swoich własnych dekoracji i równocześnie pozostawionych przez poprzednich aktorów. Równocześnie współwystępują rekwizyty Trzeciego Rzymu, ZSRR, *ruskiego mira*, ziemiaństwa, „ruskiej prawosławnej cywilizacji”, komsomolskich pieśni i śpiewów liturgicznych. „Odnaleźć prawdę pod warstwami dekoracji i makijażu jest trudno, ale jest to możliwe”⁵⁷.

⁵⁵ Określenie używane przez R. Łunkina, С. Солодовник, *Україна: православие против православия*, 16.06.2015, https://www.religion.in.ua/zmi/foreign_zmi/29456-ukraina-pravoslavie-protiv-pravoslavivya.html.

⁵⁶ Rada powstała w 1996 r., zintensyfikowała swoją działalność w okresie prezydentury Juszczenki. Rada jednoczy wszystkie jurysdykcje prawosławne, grekokatolików, rzymskich katolików i szereg struktur protestanckich (luteranów, baptystów, zielonoświątkowców, adwentystów).

⁵⁷ Р. Лункин, *Крушение русского мира. Взгляд из Москвы*, 21.05.2014, <http://www.internetsobor.org/index.php/stati/roman-lunkin-krushenie-russkogo-mira-vzglyad-iz-moskvy> (31.01.2018).

Dr Katarzyna Jędraszczyk, Instytut Kultury Europejskiej, Uniwersytet im. A. Mickiewicza (jedra@amu.edu.pl)

Słowa kluczowe: Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Kijowskiego, Rosyjski Kościół Prawosławny, kultura polityczna, Ukraina, stosunki państwo-Kościół, kościół narodowy

Keywords: Ukrainian Orthodox Church Moscow Patriarchate, Ukrainian Orthodox Church Kyiv Patriarchate, Russian Orthodox Church, political culture, Ukraine, church-state relations, national church

ABSTRACT

The aim of the article is to analyze the place and importance of the Orthodox Church in the society and political culture of Ukraine after 2013. In the context of foreign policy, the challenge for each country is the foreign activity of the Churches (as a non-territorial and transnational entity).

The new political realities following the “revolution of dignity”, the annexation of Crimea and the war in Donbas set new challenges for the Orthodox Church in Ukraine. They showed that the great trap for the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate and the Russian Orthodox Church is the concept of ruskij mir and influence of the Russian Orthodox Church’s authority over the Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate. The Kremlin’s policy harms the image and interest of the Orthodox Church. The Ukrainian Orthodox bishops, subordinated to the Moscow Patriarchate, find it difficult to keep their loyalty to the Ukrainian state and church authorities in Moscow at the same time. The Ukrainian Orthodox Church of the Moscow Patriarchate is internally diversified with apparent generational differences. Part of the older generation has strong ties with the hierarchs in Russia. The younger generation, which does not remember the Soviet period, sees in the formal independence from Moscow the opportunity to develop their own careers and the Church as an institution.

NASZE WYDAWNICTWA

INSTYTUT ZACHODNI

ul. Mostowa 27, 61-854 Poznań

tel. +61 852 28 54

fax +61 852 49 05

e-mail: wydawnictwo@iz.poznan.pl

Przegląd Zachodni w języku angielskim nr II, 2017

It is with great satisfaction that we offer to readers another special English-language edition of *Przegląd Zachodni* (Western Review). It contains an anthology of papers which originally appeared in the four issues of the journal, published quarterly by the Institute for Western Affairs, in 2016. The selected articles appear in chronological order, and a special place among them is taken by papers on the region of **Wielkopolska**, its cultural heritage, history, and contemporary social analysis. The journal, published in Poznań for more than 70 years, is inextricably linked with this region, which over the centuries, being open to the influence of Western Europe, has faced threats to its identity, but has proved able to adopt from western countries ideas, strategies and models of activity which remain specific features of the region to this day.

The authors of the articles appearing in this volume write from a broader perspective about the formation of a collective **identity, memory** and consciousness, as well such matters as the use of sporting events as political instruments. A significant number of the articles concern particular countries of **Europe** and the European Union in historical, social, political and legal contexts. The selection reflects the diversity of topics addressed on the pages of the journal of the Institute for Western Affairs, which over the years has been guided by the motto "Poland–Germany–Europe". The interdisciplinary nature of the published articles allows one to appreciate the complexity of the problems and contexts which historically have shaped the continent, knowledge of which is essential today for making profound analyses of possible future scenarios. Human rights, population policy and the dilemmas currently faced by the United Kingdom are examples of the contemporary issues making up the European mosaic.

Of special interest in this volume is the article recalling the life and work of Professor Zbigniew Mazur, a historian who took a particular interest in Polish–German relations and in the former German lands that are now part of Poland. His significant academic achievements and long list of publications well characterise the research profile of Poznań's Institute for Western Affairs, with which his whole life and academic career were bound up.

Wielkopolska and Europe – Memory and Identity

Witold Molik *The Cultural Heritage of the Wielkopolska Region*, Fryderyk Mudzo *German-owned Great Land Estates in Wielkopolska in the Years 1815-1914*, Marta Baranowska *On Being a German. According to Friedrich Nietzsche*, Agnieszka Jeran *Does the Wielkopolska Mentality Still Exist? An Analysis Based on Data from the Social Diagnosis 2015*, Magdalena Sacha Kortau and Kortowo. „Purgatory” and Campus – *The Narration of Non-memory and Non-place in an Area*, Stanisław Żerko *The Soviet Threat in Cat-Mackiewicz's Journalistic Writings during World War II*, Rafał Jung *Around 'the Water Battle of Frankfurt'. On the Political Dimension of the Polish Football Team's Performance in the 1974 World Cup*, Jan Barcz *Some Reflections on the 25th Anniversary of the Polish-German Treaty*, Marian Gorynia *The Position of Poland's Economy in the Economy of the European Union in 2003-2014*, Maria Wagińska-Marzec *Music as a Tool for the Integration of Refugees in Germany*, Artur Szmigielski *Human Rights and Democracy in the Centre of the European Union's External Actions. Legal and Political Dilemmas*, Martyna Jones *Protestantism the Welsh Way. The Religious Dimension of Welsh National and Cultural Identity in the Nineteenth Century*, Marek Mikołajczyk *The UK's European Dilemmas. From the Schuman Plan to Brexit*, Andrzej Szabaciuk *Population Policy as a Significant Element of Strategy for Rebuilding the Imperial Position of the Russian Federation, Remembrance - Zbigniew Mazur (1943-2016)* by Andrzej Choniawko,

“Zbrodnia niemiecka w Warszawie 1944” Book review by Stanisław Jankowiak